

**UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE” SUCEAVA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI GEOGRAFIE**

**DOMENIUL ISTORIE
TEZĂ DE DOCTORAT**

Ucrainenii în Bucovina interbelică: între integrare și iredentism

Rezumat

**CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
Prof. univ. dr. Gheorghe ONIȘORU**

**DOCTORAND:
Ionuț BRAN**

Suceava, 2019

Interesul și motivația abordării problematicii referitoare la integrarea minorității ucrainene în Bucovina interbelică s-au născut, în conștiința mea, încă din timpul studenției. Fiind la origini bucovinean, am considerat firesc ca tema abordată pentru obținerea diplomei de licență, la absolvirea studiilor universitare, să încerc să abordeze tocmai evoluția și comportarea acestei comunități etnice din Bucovina. Sub îndrumarea prof. univ. dr. Cristian Troncotă, m-am oprit asupra studiului ucrainenilor din România, iar curând, simpla curiozitate studențească s-a transformat în nevoia de a aduna informații în paginile unei lucrări pe care am intitulat-o „Ucrainenii din România – trecut și prezent”. Ca temă de cercetare, am optat pentru imaginea de sine a etnicilor ucraineni din România, astfel cum aceasta reieșea din articole ale „Curierului Ucrainean”, publicație în limba română a Uniunii Ucrainenilor din România.

Ulterior, am procedat la aprofundarea cercetării în chestiunea ucraineană, întorcându-mă în trecutul plin de necunoscute, pentru mine, al anilor interbelici, la sfatul părintesc al mamei și sub atenta, dar mai ales prietenească îndrumare specializată a domnului profesor universitar dr. Mihai Iacobescu, căruia îi sunt profund recunoscător pentru că a reușit să dezvolte, în mine, dorința de a cerceta, afla și apăra adevărul istoric, oricât de trist ar fi acesta. De altfel, aceste din urmă gânduri aparțin istoricului Mihai Iacobescu și se regăsesc, sub formă de dedicație, pe una din primele pagini ale lucrării domniei sale, *30 de zile în „Siberia” căutând arhivele Bucovinei*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Iași, Editura Junimea, 2005.

Au urmat deplasări frecvente la biblioteci și arhive, precum și publicarea unor articole, concomitent punând bazele unei colecții personale de ziare, lucrări și studii cu privire la Bucovina și, în special, minoritatea ucraineană.

Pe parcursul anilor, m-am bucurat de întâlnirea cu alte cadre didactice universitare, cercetători și slujitori ai adevărului istoric, iar sfaturile domnilor Gheorghe Onișoru, Florin Pintescu, Ștefan Purici și Vasile Demciuc mi-au fost de real folos, oferindu-mi noi perspective de cercetare în tema ce mi-a captat atenția.

Sub îndrumarea domnului profesor universitar dr. Gheorghe Onișoru, continuând studiile inițiate în preajma istoricului bucovinean Mihai Iacobescu, am considerat util să transpunem, într-o lucrare, acumulările de cunoștințe în domeniul studiului minorității ucrainene.

Cuprins

Introducere	3
Capitolul I. Ucrainenii din Bucovina. De la principatul Kievului la perioada austriacă.....	9
Capitolul II. Perioada de independență a Ucrainei	16
Capitolul III. Consecințe geografice, demografice, politice și culturale ale Marii Uniri asupra Bucovinei. Evoluția, în plan economic, a grupului etnic ucrainean din Bucovina	30
III.1 Consecințe geografice, demografice, politice și culturale ale Marii Uniri asupra Bucovinei.....	30
III.2 Evoluția, în plan economic, a grupului etnic ucrainean din Bucovina.....	42
Capitolul IV. Manifestări politice ale mișcării ucrainene în Bucovina interbelică	47
IV.1 Evoluția politică a ucrainenilor în Bucovina înainte de anul 1918	47
IV.2 Confruntarea polono-ucraineană în Galiția interbelică și impactul asupra mișcării politice ucrainene din Bucovina	53
Capitolul V. Problema minorității ucrainene reflectată în memorii și petiții.....	72
V.1 Memorii ale liderilor ucraineni adresate Comisariatului General pentru Minorități.....	72
V.2 Petiții adresate Societății Națiunilor în chestiunea ucraineană	76
Capitolul VI. Exodul din Ucraina, emigrația ucraineană, forme și manifestări ale mișcării iredentiste ucrainene în perioada interbelică.....	89
VI.1 Context geopolitic	89
VI.2 Exodul din Ucraina și organizarea emigrației ucrainene	95
VI.3 Forme și manifestări iredentiste ucrainene în perioada interbelică.....	126
Capitolul VII. Chestiunea ucraineană la finele perioadei interbelice și în primele luni ale anului 1940.....	140
VII.1 Intențiile Germaniei în chestiunea ucraineană.....	140
VII.2 România și problema ucraineană.....	141
VII.3 Evoluția mișcării ucrainene în primele luni ale anului 1940.....	150
Concluzii.....	163
Bibliografie	167
Listă anexe	174
Anexe	175

Trecutul reprezintă baza prezentului și a viitorului vieții oricărui popor.

Cercetarea noastră, *Ucrainenii în Bucovina interbelică: între integrare și iredentism*, constituie doar o frântură din numeroasele lucrări ce promovează puncte de vedere, distincte de multe ori, cu privire la Bucovina și istoria sa, precum și referitoare la evoluția istorică a populației ucrainene.

În demersul actual, am căutat să înțelegem ce înseamnă o minoritate, care este evoluția acesteia și ce reprezintă procesul de integrare a unei minorități în Bucovina interbelică.

Una din convingerile noastre este că minoritatea națională constituie un grup etnic deosebit de majoritatea locuitorilor unei țări – în cazul nostru unei zone geografice dintr-o țară, cum este cazul Bucovinei – prin numărul mai restrâns, prin origine, limbă, obiceiuri, tradiție, factură psihică etc. Acest grup, chiar dacă trăiește în mijlocul populației majoritare, se străduie să își păstreze limba, credințele, obiceiurile, factura psihică, într-un cuvânt elementele care îl individualizează. Sigur, nu lipsesc nici unele cazuri când femei sau bărbați ai acestui grup etnic întemeiază familii cu bărbați și femei din cadrul populației majoritare.

Multă vreme, a existat o întrebare căreia unii au crezut că îi pot da răspunsul cuvenit: se poate realiza o integrare completă, o asimilare a unui grup etnic? Realitățile contemporane par, însă, să scoată în evidență tot mai limpede că, extrem de rar, se ajunge la asimilarea completă a grupului etnic, ci, de cele mai multe ori, la o integrare aparentă.

S-au integrat ucrainenii în urma unirii Bucovinei la statul român și al realizării unui larg evantai de reforme (vot universal, reforma agrară, o nouă constituție, reforme cu caracter economic, administrativ, juridic, cultural, religios)?

Chiar dacă s-au „amestecat” cu românii sau alte grupuri etnice, aceștia nu au uitat că sunt ucraineni. Dacă s-ar fi integrat, ar fi devenit una cu pământul în care s-au stabilit și, în Bucovina interbelică, nu ar mai fi existat minoritatea ucraineană. De altfel, o integrare în sensul asimilării nu ar fi fost posibilă în două decenii, ci pe parcursul câtorva generații.

Integrați, dar nerecunoscuți de către populația majoritară ca integrați total, felul de a fi al minoritarilor nu se aseamănă cu cel al majoritarilor; văd lucrurile de fiecare dată din alt punct de vedere decât le văd ceilalți. Am putea spune că următoarea generație este integrată deoarece s-a născut pe un anumit teritoriu, a mers la școală, universitate, trăiește în granițele aceleiași țări. Dar nu este adevărat, căci legătura cu familia emigrată cândva pălește la început, dar se întărește în următoarele generații, căci toți indivizii născuți din familii emigrate își doresc să rămână altfel decât masa, simt că sunt altfel decât majoritatea.

Din aceste considerente, minoritatea ucraineană din Bucovina interbelică nu s-a „integrat” niciodată. Din acest motiv, spre exemplu, Reich-ul a „repatriat” populația germană din Bucovina, nefiind de acord să o lase într-un loc „străin”.

În elaborarea cercetării noastre, ne-am bazat, în primul rând, pe documente de arhivă. Am manifestat preocupare pentru identificarea și accesarea unor fonduri arhivistice ce nu au fost consultate, au fost prea puțin parcurse sau cel puțin nu au fost invocate ca izvoare inedite în lucrări deja publicate. În alte situații, am căutat, prin coroborare cu izvoare edite, să adăugăm un plus de cunoaștere într-o problematică încă insuficient cunoscută.

Studierea evoluției minorității ucrainene din Bucovina în perioada dintre cele două războaie mondiale, astfel cum situația acesteia este reflectată, în acest context istoric, din punct de vedere organizatoric și acțional, a presupus un efort îndelungat și a obligat la parcurgerea a numeroase pagini de arhivă.

Una din cele mai importante surse pentru documentare a reprezentat-o Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), iar parcurgerea Fondurilor România, Geneva și URSS, cu dosarele și volumele aferente, alături de articole de ziar contemporane evenimentelor interpretate, mi-au conturat perspectiva asupra unor evenimente, exponenți ai minorității ucrainene sau organizații, toate acestea delimitate în intervale de timp și clasificate pe subiecte, după cum urmează:

- 1920-1926: istoricul chestiunii ucrainene, problema Galiției de Est, legătura intelectualilor ucraineni din Bucovina cu emigrația ucraineană; mișcarea iredentistă ucraineană din România, în atenția instituțiilor statului român;

- 1920-1940: propaganda iredentistă ucraineană în România (Bucovina); mișcarea ucraineană, partide ucrainene, politica școlară a Guvernului român față de minoritatea ucraineană; partidele / grupări politice ucrainene; înființarea temporară, în anii 1917-1921, a Republicii Ucrainene;

- 1920-1944: plângeri adresate Societății Națiunilor, situația minorității ucrainene din Bucovina și Basarabia, băncile și cooperativele ucrainene din Bucovina, propaganda ucraineană, chestiunea școlară în zonele nordice ale Bucovinei; situația locuitorilor ruteni;

- 1924-1930 și 1927-1938: plângeri adresate Societății Națiunilor;

- 1928: plângeri adresate Societății Națiunilor, situația ucrainenilor din România;

- 1929-1943: problema ucraineană și emigrația politică ucraineană;

- 1929-1933: mișcarea ucraineană în Europa, organizarea emigrației ucrainene în România;

- 1934-1937: emigrația ucraineană și propaganda iredentistă ucraineană;

- 1938: mișcarea ucraineană din Polonia, intenții germane de creare a unui stat independent ucrainean; planuri germane în cazul Ucrainei, ce prezentau interes și pentru România;

- 1939-1944: starea de spirit a populației ucrainene din România, acțiunea iredentistă ucraineană în România, activități desfășurate în jurul minorității ucrainene, propaganda sovietică în cadrul minorității ucrainene, implicarea unor ziariști ucraineni în propaganda germană; atitudinea antiromânească a unor ucraineni refugiați, din Bucovina de Nord, în Germania;

- 1939-1940: chestiunea Ucrainei, emigrația ucraineană, intențiile Germaniei, România și problema ucraineană.

Datele de interes pentru lucrarea noastră, identificate la nivelul AMAE, au fost completate în urma accesării mai multor fonduri păstrate la nivelul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (Președinția Consiliului de Miniștri, Inspectoratul Regional al Jandarmeriei, Inspectoratele Regionale de Jandarmi și Inspectoratul General al Jandarmeriei).

În acest context, în dosare ale Serviciului Special de Informații am regăsit grafice etnografice și detalii privind expansiunea germană spre sud-estul Europei, iredentismul ucrainean sau interesul german pentru Bucovina, perioada de timp încadrată fiind 1920-1940.

Din aceste materiale am dedus că incitarea minorității ucrainene de către germani și promisiunea germanilor de a ajuta, prin toate mijloacele, constituirea unei Ucraine, era nimic altceva decât o cale de a lovi în URSS, de a desprinde o mare parte a teritoriului locuit de ucraineni de la URSS.

Punctual, ne-au fost de real folos și aspectele identificate la nivelul Direcției Județene Suceava a Arhivelor Naționale, în domeniul evoluțiilor economice ale grupului etnic ucrainean sau referitoare la sprijinirea lor de către habsburgi.

De asemenea, am consultat lucrări pe care le-am regăsit la Biblioteca Academiei Române: *Noul regim al minorităților din România, Memoriu asupra chestiunii ucrainene al Misiunii Extraordinare Diplomatiei a Republicii Democratice Ucrainene în România, Legăturile românilor cu rușii apuseni și cu teritoriul zis Ucraina*, având ca autor pe Nicolae Iorga; *Problema minorităților etnice în raport cu temeliile organizării constituționale și legale a Statului Român și cu supra-suveranitatea Ligii Națiunilor*, autor Istrate Micescu, decanul Baroului Ilfov; *Unirea din 1918 și minoritățile naționale din România*, autor Nicolae Dascălu; *Un capitol nou în dreptul internațional și privat: minoritățile etnice*, teza de doctorat în drept a lui Radu Budișteanu; *Problema minoritară la noi* cu o prefață a diferendului dintre români și maghiari.

Conturarea punctului de vedere personal în problematica abordată a fost posibilă în urma consultării unor documente, a unor publicații periodice și a lucrărilor în domeniu, aparținând unor istorici autohtoni (Ion Nistor, Mihai Iacobescu, Dumitru Șandru, Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, Ștefan Purici, Marian Olaru) și străini, ucraineni sau de origine germană ori poloneză.

Ținem să precizăm că, în problema Bucovinei și a contextului în care a evoluat populația ucraineană din arealul nordic al Moldovei, cele două mari lucrări, una a lui Ion Nistor (*Istoria Bucovinei*), iar cealaltă încununată cu premiul „Dimitrie Onciul” al Academiei Române, avându-l ca autor pe domnul Mihai Iacobescu (*Din istoria Bucovinei*), ne-au orientat interpretările asupra faptelor cercetate.

Nu în ultimul rând, accesul, prin intermediul unui reprezentant, originar din România, la mediului academic din Hamburg, Germania, la resurse ale bibliotecilor nemțești, m-a apropiat de perspectiva istorică germană, pe alocuri poloneză, cu privire la prezența ucrainenilor în Bucovina, interesul german pentru Bucovina și spațiul extern limitrof, iar cunoștințele astfel dobândite au completat puncte de vedere deja integrate în cadrul lucrării.

Astfel, am considerat benefic a mă opri asupra concluziilor formulate de Mark von Hagen (profesor de Istoria Ucrainei la Universitatea Liberă Ucraineană din München, Germania, profesor de Istorie la Arizona State University, SUA, și președinte al International Association for Ukrainian Studies / Asociației Internaționale pentru Studii Ucrainene între anii 2002 și 2005), privitoare la perioada de transformare a Galiției austriece, perspectiva Puterilor Centrale cu privire la Ucraina și intervalul de dominație armată germană în Ucraina¹.

O altă carte², a lui Jobst Kerstin S., constituie o contribuție la chestiunea naționalităților în Imperiul Habsburgic și la istoria social democrației în Europa de Est. În paginile sale, autorul abordează aspecte privind situația democrației sociale ucrainene în Galiția austriacă și în perioada tensiunilor germano-ceshlovasce.

Perspectiva poloneză a relațiilor polono-ucrainene, în Galiția, între anii 1888-1908, este oferită de Czesław Partacz³, în timp ce una din lucrările lui Thomas Sandkühler⁴ este citată frecvent în cercetări nemțești privind Galiția.

Subiecte precum efectul Pactului de neagresiune polono-german din 1934 asupra situației ucrainenilor, organizarea Ucrainei cu sprijin german, Organizația Naționalistă Ucraineană și Organizația Militară Ucraineană sunt abordate de Wladislaw Studnicki⁵.

Despre națiunea ucraineană și mișcarea națională ucraineană scriu Christian Schubert și Wolfgang Templin⁶.

În urma cercetărilor de arhivă și a lucrărilor mai sus-menționate am trecut la organizarea lucrării noastre în mai multe capitole.

¹ Mark von Hagen, *War in a European borderland: occupations & occupation plans in Galicia and Ukraine 1914-1918 / Război la frontiera europeană: ocupații și planuri de ocupație în Galiția și Ucraina 1914-1918*, Vrl. Seattle, Wash., Herbert J. Ellison Center for Russian, East European and Central Asian Studies, Univ. of Washington, 2007.

² Jobst Kerstin S., *Zwischen Nationalismus und Internationalismus: die polnische und ukrainische Sozialdemokratie in Galizien von 1889 bis 1914; ein Beitrag zur Nationalitätenfrage im Habsburgerreich / Între naționalism și internaționalism: democrația socială poloneză și ucraineană în Galiția din 1889 până la 1914; o contribuție la problema naționalităților în Imperiul Habsburgic*, Hamburg, Vrlg. Dölling und Galitz, 1996.

³ Czesław Partacz, *Od Badeniego do Potockiego: stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888-1908*, Torun, Wydawn. Adam Marszałek, 1996.

⁴ Thomas Sandkühler, *Endlösung in Galizien: der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiative von Berthold Beitz 1941-1944 / Soluția finală în Galiția: asasinarea evreilor din estul Poloniei și inițiativa de salvare a lui Berthold Beitz 1941-1944*, Bonn, Vrlg. Dietz, 1996.

⁵ Wladislaw Studnicki, *Schaffung einer Ukraine mit oder ohne Polen / Crearea Ucrainei cu sau fără ajutorul Poloniei*, 1938.

⁶ Christian Schubert, Wolfgang Templin, *Dreizack und Roter Stern: Gesellschaftspolitik und historisches Gedächtnis in der Ukraine / Trei colțuri și steaua roșie: memoria socio-politică și istorică în Ucraina*, 2015.

Punctul de plecare în demersul nostru îl constituie formarea Principatului Kievului, iar printr-un scurt istoric al evoluției rutenilor ajungem la perioada austriacă și impactul politicii expansioniste a Imperiului austriac asupra ucrainenilor din Bucovina. Este locul în care polemicele istoriografice asupra Tratatului de la Pereiaslav ne înfățișează felul de a fi al marelui stat vecin rus de la răsărit și ne introduc în contextul subordonării Ucrainei față de Moscova. În continuare, situația existentă în partea de nord a Moldovei până la 1918 este abordată prin prisma politicii expansioniste a imperiului austriac, a interesului său pentru chestiunea ucraineană și a atitudinii populației ucrainene în relaționarea cu populația autohtonă.

Nu întâmplător, după invadarea, de către austrieci, a nord-vestului Moldovei și anexarea acestei zone, numită Bucovina după vechiul termen slav „BUKY”, „BUKOVE” („Țara fagilor”), s-a menținut, între anii 1775-1786, un regim de ocupație militară, apoi zona a fost integrată provinciei imperiale Galiția. A fost, de fapt, etapa dintre anii 1787-1847, când s-a produs o intensă imigrare, în Bucovina, a populației ucrainene din Galiția. Această imigrație a avut cauze economice (în Bucovina, țăranii clăcași erau obligați să execute, la boieri, un număr restrâns de zile de muncă, așa cum prevedea așezământul lui Grigore al III-lea Ghica, în care cuantumul minim era de 12 zile pe an. În același timp, în Galiția, obligațiile țăranilor erau de câteva zeci de ori mai mari, între 80 și 150 de zile pe an (conform studiilor publicate de istoricul bucovinean Nicolae Grămadă⁷). Ucrainenii au imigrat în Bucovina și din motive religioase; ei erau, în majoritate ortodocși, și o parte din ei trecuseră la Biserica romano-catolică, într-o perioadă străveche. Dar cum stăpânii lor, nobilii polonezi, erau catolici, ucrainenii imigrând în Bucovina, s-au folosit de bisericile ortodoxe din satele românești. Imigrarea lor a avut și cauze militare. În Bucovina, nu au fost introduse decât foarte târziu obligațiile privitoare la serviciul militar (care, în armata habsburgică, însumau inițial 28 de ani). La fel de importante au fost și scutițiile de aceste obligații, precum și înlesnirile acordate de stăpânirea austriacă (înlesniri privind plata impozitului funciar și alte obligații pe durata unei generații). Toate acestea au stimulat migrarea masivă a ucrainenilor în partea de nord a Bucovinei.

Independența Ucrainei (1917-1921, interval de timp acoperit în cel de-al doilea capitol) a demarat cu formarea primului parlament ucrainean, fiind dominată de perioada Hatmanatului și a Directoratului, precum și de figurile lui Pavlo Petrovych Skoropadskyi și Simon Petliura. Este spațiul din lucrare unde sunt consemnate poziția de forță a ucrainenilor în raport cu românii bucovineni, atitudinea germană și rusească față de partea ucraineană în demersul acesteia de obținere a independenței, detalii interesante cu privire la operațiuni militare și activități ce devoalează caracterul național al mișcării ucrainene, precum și referitoare la interesul ucrainean în dezvoltarea unor legături și relații de vecinătate cu statul român.

Detalii privind consecințele geografice, demografice, economice, politice și culturale ale Marii Uniri asupra Bucovinei regăsim, alături de aspecte cu caracter economic referitoare la evoluția grupului etnic ucrainean bucovinean, în următorul capitol, cel de-al treilea. Apelăm la argumente de ordin statistic pentru a evidenția modificările în structura etnică și socială a Bucovinei, respectiv la detalii regăsite în documente de arhivă pentru a intra în atmosfera instituțiilor economice ucrainene și a cunoaște maniera de organizare economică a grupului etnic ucrainean.

Repere ale evoluției politice a ucrainenilor în Bucovina, anterior anului 1918, și efectele confruntării polono-ucrainene din Galiția interbelică comportate asupra mișcării politice ucrainene din Bucovina, surprinse în al patrulea capitol, ne dezvăluie conexarea ucrainenilor bucovineni la viața politică galițiană. Identificăm forme de propagandă politică specifice ucrainenilor împrăștiați în teritorii cu specific diferit, efecte ale recunoașterii dreptului la existență proprie și dezvoltare pentru fiecare etnie. Conturăm perspectiva politică a relaționării dintre populația autohtonă și minoritarii ucraineni, în contextul ocupării austriece a Bucovinei,

⁷ Nicolae Grămadă, *Sătenii și stăpânii în Bucovina între 1775-1848*, Cernăuți, 1934.

al situației din Polonia și al dualismului cooperării polono-ucrainene, prin raportare la amplificarea interesului german pentru problema ucraineană. Constatăm că politica minorității ucrainene din România interbelică era coordonată din Polonia, prin intermediul Partidului Național Ucrainean din această din urmă țară.

Următoarele două capitole ne introduc, pe de o parte, în atmosfera Societății Națiunilor, dar într-un cadru nefavorabil, inițial, României, determinat de revendicările unor lideri ucraineni, beneficiari ai suportului extern și aflați sub influența unor cercuri externe. Remarcăm demersurile instituționale române pentru contracararea ofensivei ucrainene în fața forului internațional și succesele temporare înregistrate în acest context. Sub influență externă, mișcarea ucraineană s-a transformat dintr-o problemă de ordin secundar, într-una de real interes național și internațional, revendicările enunțate autorităților române vizând sistemul educațional, domeniul bisericesc, cel administrativ și judecătoresc. Prezentăm repere ale activității lui Vasile Duceak, reprezentant al minoritarilor ucraineni din țară și al emigranților ucraineni din străinătate, în relația cu autoritățile române și în contextul demersurilor sale de incriminare, în fals, a unei pretinse politici a statului român nefavorabilă grupului etnic ucrainean.

Pe de altă parte, exodul din Ucraina, identificarea unui *modus operandi* pe segmentul de organizare și dezvoltare a emigrației ucrainene ne dezvăluie, treptat, forme de manifestare ale iredentismului ucrainean interbelic, respectiv rolul societăților culturale interne, al comitetelor, organizațiilor ucrainene și al mass-media ucrainene din străinătate. Interesul statelor, pe al căror teritoriu se regăseau ucraineni, față de problema ucraineană, este detaliat prin raportare la URSS, Polonia sau Cehoslovacia. Un spațiu important este alocat aspectelor privitoare la grupurile de emigranți ucraineni din România și alte state europene. Sunt abordate și chestiuni ce țin de rolul austriac în formarea mișcării iredentiste ucrainene, centre de propagandă și modalități de implementare a politicii iredentiste ucrainene.

Ne încheiem cercetarea printr-o evaluare a evoluțiilor înregistrate la finele perioadei interbelice, oprindu-ne asupra pozițiilor adoptate de România, Germania, Polonia și Rusia în chestiunea ucraineană. Nu omitem nici prezentarea unor repere ale relațiilor româno-polone și româno-ruse conexe problematicii ucrainene, evoluției mișcării ucrainene în primele luni ale anului 1940 sau privitoare la legăturile cu Germania, Franța, URSS și Italia, în problematica ucraineană specifică acelor timpuri.

Coroborarea tuturor acestor date generează, credem noi, premisele favorabile oferirii unei perspective generoase în elemente de noutate, asupra chestiunii minorității ucrainene din Bucovina, în perioada interbelică.

După opinia noastră, înțelegerea dintre Stalin și Hitler, prin așa-zisul pact de neagresiune încheiat la 23 august 1939 (prin care se făcea o împărțire a sferelor de influență a celor două super puteri în răsăritul Europei), s-a datorat, în bună parte, interesului ucrainenilor atât pentru teritoriul Basarabiei, cât și al Nordului Bucovinei. Ne bazăm această concluzie pe întreaga argumentare din lucrarea noastră, argumentare care coincide și cu ampla cercetare a istoricului Wilhelmus Pterus Van Meurs, în voluminoasa sa lucrare *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, tradusă în românește și publicată la Chișinău, în 1966, în care, printre altele, se arată că la invadarea Basarabiei de către trupele sovietice, în 28 iunie 1940, în acest teritoriu s-au răspândit manifeste adresate populației din Basarabia în limba ucraineană, pentru că, potrivit informării lui Stalin de către ucraineni, în teritoriul dintre Prut și Nistru s-ar fi aflat, atunci, o populație preponderent ucraineană.

În demersul nostru, ponderea documentelor de arhivă este cea mai însemnată din totalul surselor utilizate. Cele accesate și parcurse pentru cercetarea noastră, departe de a acoperi toate aspectele privitoare la evoluția poporului ucrainean și a grupului etnic ucrainean din Bucovina, în perioada interbelică, aduc, totuși, un aport consistent de informație, de multe ori inedită, și completează toate studiile și articolele de până acum, apărute pe această temă.

Subiectul lucrării este unul complex, motiv pentru care am considerat că este benefic să abordăm, pe cât posibil, problematica mișcării ucrainene printr-o evidențiere cronologică și să încadrăm evenimentele prezentate într-un context istoric, atât românesc, dar mai ales european, pentru că problema ucraineană a fost transformată dintr-o chestiune zonală, regională, într-una internațională, inițial de către austrieci, apoi de către germani, de către cehi, de către polonezi, și mai ales de întreaga diasporă ucraineană din Europa și America de Nord.

După opinia noastră, deși România, dintre toate țările beligerante (excluzând „modelul sovietic”) a realizat cel mai larg evantai de reforme: vot universal, reforma agrară (cea mai amplă sub raportul uriașei suprafețe de pământ agrar distribuită țăranilor: 6,5 milioane hectare din 9 milioane hectare), o nouă constituție democratică, reforme cu caracter economic, administrativ, cultural, religios, o modernizare a României Mari, toate acestea nu puteau mulțumi și liniști minoritatea ucraineană din Nordul Bucovinei, pentru că această minoritate își propusese să se unească într-un mare stat liber și independent, iar în acest scop s-a organizat și a căpătat sprijin prin organizații politice însoțite de organizații paramilitare înființate în Polonia, în Cehoslovacia, în Austria și mai ales în Germania.

Ideea centrală care se desprinde pe parcursul lucrării este aceea că, în pofida reformelor bogate, variate, pe care le-a făcut România după Marea Unire, ucrainenii și-au manifestat în mod repetat nemulțumirea, nu pentru că nu au găsit condiții de trai mai favorabile decât avuseseră în Austria, ci pentru că liderii lor din afara statului român, mai ales din diaspora, au fost agitați și ajutați de marile puteri ostile Rusiei (Germania, Statele Unite ale Americii) pentru a lovi în acest colos – Rusia.

România nu putea împiedica constituirea unui stat ucrainean care s-a pregătit mai ales în străinătate și mai puțin în teritoriile ucrainene.

Ideea este argumentată pe larg, în materialul nostru, construit în special prin consultarea, coroborarea și interpretarea informațiilor cu valoare istorică vehiculate de numeroasele documente din arhive, dar și de lucrări consacrate ucrainenilor.

Importantă de menționat este și lupta dintre Austria și Rusia. Austria dorea să atragă, în propriul imperiu, pe tinerii ucraineni din Rusia, finanțând și sprijinind partidele tinerilor ucraineni și, așa după cum spune Iancu Flondor într-un memoriu adresat lui Ion I. C. Brătianu în 1915 (aflat într-o recentă lucrare apărută în anul 2018, care publică întreaga sa arhivă), falsificând, în mod insistent, numărul ucrainenilor din Bucovina spre a-i depăși numărul lor real, la care erau incluși și românii ca vorbitori de limbă ucraineană. Austriecii doreau să îi câștige la imperiul lor și pe ucrainenii din Rusia și să își extindă și consolideze astfel stăpânirea în teritoriile rusești locuite de ucraineni. Rusia era animată de convingerea că liderii săi puteau atrage la ei pe toți ucrainenii din Imperiul Habsburgic.

De altfel, între Austria și Rusia au existat mai mereu dispute, determinantă pentru îndelungata prezență austriacă în Bucovina constituind-o, socotim noi, negocierea pentru reglementarea frontierelor ruso-austriece în Galiția Orientală și rectificarea de graniță din nordul Moldovei, din vara anului 1774, ultima asumată de austrieci prin cumpărarea bunăvoinței unui înalt ofițer rus, este vorba despre feldmareșalul Rumeanțev, și prin persuadarea dibace a sultanului din Istanbul⁸.

Nu în ultimul rând, în pofida sprijinului primit din partea Germaniei, Austriei și Statelor Unite ale Americii, interesate de crearea unui stat ucrainean prin care să lovească în Rusia, ucrainenii nu au știut să își unească eforturile interne pentru atingerea propriului deziderat național, căutând mai degrabă să obțină sprijinul forțelor externe decât să renunțe la climatul de instabilitate relațională internă.

⁸ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei, vol. I (1774-1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 65-66.

La sfârșitul perioadei interbelice și începutul anului 1940, atitudinea minorității ucrainene din România era în strictă dependență de conjunctura politică internațională. Liderii acestei minorități erau la curent cu acțiunea intensă coordonată de fruntașii emigrației ucrainene în vederea realizării unui front unic, cu scopul de a înlăptui, prin orice mijloace, un stat independent ucrainean. Liderii ucraineni erau în expectativă, așteptând un eveniment decisiv pentru a-și determina atitudinea⁹.

Raporturile dintre minoritatea ucraineană și statul român erau, în fond, susceptibile la interpretări, fiind lipsite de precizie. Aderarea minorității ucrainene la Frontul Renașterii Naționale a fost numai formală și dictată de considerente de oportunitate, fiind dificil de anticipat gradul său de loialitate în eventualitatea în care era pusă să aleagă între cetățenia română și cea a unui alt stat¹⁰.

În aprilie 1940, iredentismul ucrainean era în ascensiune, iar măsura în care factorii principali, de natură politică, culturală și economică, interveneau în acțiune determina aspectul temporar al mișcării ucrainene.

În general, factorii culturali și economici au contribuit la consolidarea mișcării ucrainene, în special în perioadele care au urmat eșecurilor succesive în domeniul politic iredentist¹¹.

Minoritatea și emigrația ucraineană din România a adoptat, în fond, o atitudine de expectativă. Minoritarii, prin liderii lor, și-au exprimat punctul de vedere față de tendințele politice ale emigrației ucrainene în sensul că, fiind cetățeni ai României, aceștia nu puteau participa decât printr-o simpatie sufletească la acțiunea aferentă înlăptuirii Ucrainei Independente¹².

În realitate, minoritatea ucraineană se ascundea după acest pretext pentru a-și camufla starea de expectativă în așteptarea cristalizării situației internaționale din care să poată trage concluzii referitoare la cea mai potrivită atitudine scopului urmărit, care a fost și avea să fie un stat național ucrainean. Curentul comunist în rândurile minoritarilor ucraineni era staționar, la fel și iredentismul¹³.

⁹ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe. Fond România. Minoritatea Ucraineană (1939-1940), volumul 390, p. 188. Buletin informativ asupra activității minorității ucrainene din România.

¹⁰ Ibidem, p. 188-189.

¹¹ Ibidem, p. 189.

¹² Ibidem, p. 208.

¹³ Ibidem, p. 209.

Bibliografie

Arhive

Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (AMAE)

- Fond România. Minoritatea ucraineană (1939-1944). Volumul 390
- Fond România. Lucrări și referate 1929-1943. volumul 497
- Fond România 1920-1940. volumul 389
- Fond Geneva. Dosar Societatea Națiunilor. Volumul 219
- Fond Geneva. Dosar Societatea Națiunilor. Referitor la minoritatea ucraineană din România (1924-1930). Volumul 236
- Fond Geneva. Dosar Societatea Națiunilor. Referitor la minoritatea ucraineană din România (1927-1938). Volumul 237
- Fond URSS. Volumul 42
- Fond 71/URSS (1929-1933). Volumul 39. Problema ucraineană
- Fond 71/URSS (1934-1937). Volumul 40. Problema ucraineană.
- Fond 71/URSS (1938). Volumul 41. Problema ucraineană.
- Dosare Speciale. Volumul 114
- Fond România. Volumul 387
- Fond România. 1920-1944. Volumul 388

Arhivele Naționale Istorice Centrale

- Fond Președinția Consiliului de Miniștri
- Serviciul Special de Informații. Dosar 75/1939. Expansiunea germană spre sud-estul Europei. Iredentism ucrainean
- Dosar 9/1939, volumul II. Ministerul naționalităților
- Serviciul Special de Informații 1920 - 1949
- Serviciul Special de Informații. Dosar 1/1936, volumul II
- Serviciul Special de Informații. Dosar 1/1937. Iredentismul sovietic în Basarabia
- Serviciul Special de Informații. Dosar 121/1937. Grafice etnografice
- Serviciul Special de Informații. Dosar 6/1938. Grafice etnografice
- Serviciul Special de Informații. Dosar 8/1938. Grafice Etnografice
- Serviciul Special de Informații. Dosar 7/1940. Situația minorităților și curente sociale
- Serviciul Special de Informații. Dosar 9/1938, volumul I. Situația minorităților
- Serviciul Special de Informații. Dosar 24/1937. Interes german pentru Bucovina
- Serviciul Special de Informații. Dosar 152/1937. Polonia
- Serviciul Special de Informații. Dosar 43/1937. Politica externă a URSS
- Serviciul Special de Informații. Dosar 63/1940. Despre armeni
- Serviciul Special de Informații. Dosar 104/1940. Despre Sovietul Suprem al URSS raportat la partea de nord a Bucovinei și Basarabia
- Serviciul Special de Informații. Dosar 138/1940. A doua răpire a Basarabiei, de Nicolae Iorga
- Serviciul Special de Informații. Dosar 139/1940. Pericolul imperialismului rus
- Inspectoratul Regional al Jandarmeriei. Dosar 139
- Inspectoratele Regionale de Jandarmi. Dosar 708

- Inspectoratele Regionale de Jandarmi. Dosar 709
- Inspectoratul General al Jandarmeriei. Dosar 9/1932

Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale

- Fond Prefectura județului Câmpulung, dosar 3/1938

Documente

- Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, volumul II.
Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, publicat de dr. Sabin Manuilă, vol. V, București, 1940.
 Monitorul Oficial, nr. 212 din 13/26 decembrie 1918.
 Monitorul Oficial, nr. 217 din 19 decembrie 1918/ 01 ianuarie 1919.
 Monitorul Oficial, nr. 8 din 10/23 aprilie 1918.
Minoritățile naționale din România (1918-1925). Documente. Coordonatori Ion Scurtu și Liviu Boar, București, 1996.
Minoritățile naționale din România (1925-1931). Documente. Coordonatori Ioan Scurtu și Ioan Dordea, București, 1996.

Enciclopedii

- Enciclopedia României (vol IV)*, București, Imprimeria Națională, 1938

Publicații periodice

- „Analele Bucovinei”, Centrul de Studii „Bucovina” al Academiei Române
 „Anuarul statistic al României”
 „Buletinul statistic al României”, seria IV, volumul XV, nr. 3, 1920
 „Glasul Bucovinei”
 „Codrul Cosminului”
 „The USV Annals of Economics and Public Administration”

Lucrări generale

- Agrigoroaiei, Ion, *România interbelică*, vol. I, Iași, 2001.
 Bäck, Roland (Register); Kollegger, Mario (Statistik); Liebhart, Walter (Kartographie); Rumpler, Helmut; Scharr, Kurt; Ungureanu, Constantin (Hrsg); *Der Franziszeische Kataster im Kronland Bukowina/Czernowitzer Kreis (1817-1865) Statistik und Katastralmappen*, Wien, Vrl. Böhlau, 2015.
 Brauweiler, Heinz, *Generäle der deutschen Republik: Groener, Schleicher, Seeckt (Generali ai republicii germane: Groener, Schleicher, Seeckt)*, Tell Verl., Berlin, 1932.
 Boico, Oleg, *Istoria Ucrainei, Întrebări și răspunsuri*, Kiev, Akademia, 1998.
 Budișteanu, Radu, *Un capitol nou în dreptul internațional și privat: minoritățile etnice*, teză de doctorat în Drept, București, 1928.
 Când dai nas lui Ivan.... Mic tratat despre ucrainomanie, Cernăuți, 1934.
 Ciato, Aurel, *Problema minoritară la noi*, cu o prefață lămuritoare a diferendului dintre români și maghiari. Conferință rostită la Timișoara, Lugoj și Cluj, Cluj, 1930.

- Crezul istoriei. In honorem prof. univ. dr. Mihai Iacobescu*, Editura Junimea, Iași, 2013.
- Dascălu, Nicolae, *Unirea din 1918 și minoritățile naționale din România*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, 1983.
- Deac, Augustin, *Din istoria Ucrainei – „Țara de margine”*, Editura Nova, București, 2001.
- Die Rumänische Bukowina von 1918 bis 1940 und die Umsiedlung der Buchenlanddeutschen 1940 ins Deutsche Reich (Bucovina românească din 1918 până în 1940 și translocarea nemților din țara fagilor în Reich-ul german în 1940)*, Oberding, Remo-Verlag, 2012.
- Die Verfolgung kleiner Religionsgemeinschaften in der Sowjetunion am Beispiel Bessarabiens und der Bukovina (Urmărirea micilor organizații religioase în Uniunea Sovietică după exemplul Basarabiei și al Bucovinei)*, Dirksen Hans-Herman, 2007.
- Die Verhandlungen über den Durchzug der Armee des Generals Haller durch deutsches Gebiet nach Polen (Tratatule pentru trecerea armatei generalului Haller peste teritoriu german spre Polonia)*, Verl. Reichdruckerei, Berlin, 1919.
- Dirks, Carl; Janßen (Janssen), Karl-Heinz *Der Krieg der Generale: Hitler als Werkzeug der Wehrmacht (Războiul generalilor: Hitler ca instrument al Ministerului de război)*, Propyläen Vrlg., Berlin, 1999.
- Dziewanowski, M. K., *Poland in the 20th century*, New York, Columbia University Press, 1997.
- Groener-Geyer, Dorothea, *General Groener: Soldat und Staatsmann*, Societäts Verl., Frankfurt am Main, 1955
- Hagen, Mark, *War in a European borderland: occupations & occupation plans in Galicia and Ukraine 1914-1918*, Vrl. Seatle, Wash., Herbert J.Ellison Center for Russian, East European and central Asian Studies, Univ. of Washington, 2007.
- Hausleitner, Mariana, *Die Rumänisierung der Bukowina: die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Großrumäniens 1918-1944 (Românizarea Bucovinei: executarea revendicării statului-națiune a României Mari)*, München, Oldenbourg, 2001.
- Hrenciuc, Daniel *România și Polonia (1932 - 1939). Relații politice și diplomatice*, Editura Universității Suceava, 2005.
- Hürter, Johannes, *Wilhelm Groener: Reichswehrminister am Ende der Weimarer Republik 1928-1932 (Wilhelm Groener: ministru de război la sfârșitul republicii din Weimar)*, München, Oldenburg, 1993. Titlul corespunde lucrării de doctorat a lui Johannes Hürter, Mainz, Univ. Diss, 1992.
- Iacobescu, Mihai, *Din istoria Bucovinei, vol. I (1774-1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993.
- Iancu, Gheorghe, *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Națiunilor (1923-1932)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2002.
- Iorga, Nicolae, *Legăturile românilor cu rușii apuseni și cu teritoriul zis Ucraina*. Extras din Analele Academiei Române, seria II- Tom XXXVIII. Memoriile secțiunii istorice, București, 1916.
- Kerstin, S. Jobst, *Zwischen Nationalismus und Internationalismus: die polnische und ukrainische Sozialdemokratie in Galizien von 1889 bis 1914; ein Beitrag zur Nationalitätenfrage im Habsburgerreich (Între naționalism și internaționalism: democrația socială poloneză și ucraineană în Galiția din 1889 până la 1914; o contribuție la problema naționalităților în Imperiul Habsburgic)*, Vrlg. Dölling und Galitz, Hamburg, 1996.
- Kotzian, Otfried, *Die Umsiedler: die Deutschen aus West-Wolhynien, Galizien, der Bukowina, Bessarabien, der Dobrudscha und die Karpaten Ukraine (Repatriații: nemții din Volinia, Galiția, Bucovina, Basarabia, Dobrogea, Ucraina Carpatică)*, München, Langen Müller Verlag, 2005.

- Livezeanu, Irina, *Cultură și naționalism în România Mare. 1918-1930*, București, 1998.
- Mai aproape unii de alții. În lumea relațiilor polono-române, volum editat de Uniunea Polonezilor din România Suceava, 2005.
- Mareș, Nicolae, *Republica Populară Polonă*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972.
- Micescu, Istrate (Decanul Baroului de Ilfov), *Problema minorităților etnice, în raport cu temeliile organizării constituționale și legale a Statului Român și cu supra-suveranitatea Ligii Națiunilor*, București, 1937.
- Misiunea Diplomatică Extraordinară a Republicii Democratice Ucraina în România, *Memoriu asupra chestiunii ucrainene*, București, 1920.
- Nistor, Ion, *Istoria Românilor*, București, 1991.
- Oltmer, Jochen, *Die Epoche der Gewaltmigration: Flucht und Vertreibung im 20. und frühen 21. Jahrhundert (Epoca emigrării forțate: Fugă și alungare în secolul XX și la începutul secolului XXI)*, Vrlg. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2019.
- Onișoru, Gheorghe, *Istoria lumii contemporane. De la revoluția bolșevică până în zilele noastre (1917 - 2015)*, Editura Cetatea de Scaun, 2015.
- Oprea, Ion, *România și Imperiul Rus. 1900-1924*. Vol. I, București, Editura Albatros, 1998.
- O'Sullivan, Donal, *Die Sowjetisierung Osteuropas 1939-1941 (Sovietizarea Europei de Est, 1939-1941)* în (revista) *Forum für Osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte*, Verl. Stuttgart 1997, 2(1998).
- Puiu, Tiberius, *Ucraina și ucrainenii*, Editura Mustang, București, 1999.
- Ratcu, Ileana-Maria, *Teodor Bălan, istoric și arhivist al Bucovinei (1885-1972)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2013.
- Rendiuk, Teofil, *Hatmanul Ucrainei Ivan Mazepa, Moldova și România*, Editura Printech, București, 2008.
- Rotari, Ludmila, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918 – 1924*, Editura Enciclopedică, București, 2004.
- Sandkühler, Thomas, *Endlösung' in Galizien : der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiative von Berthold Beitz 1941-1944*, Vrlg. Dietz, Bonn, 1996.
- Schnell, Felix, *Räume des Schreckens: Gewalträume und Gruppenmilitanz in der Ukraine 1905-1933 (Locașuri de groază: violență și militanți în Ucraina 1905-1933)*, Hamburger HIS Verl.-Geschichte, Hamburg, 2012.
- Schubert, Christian; Templin, Wolfgang, *Dreizack und Roter Stern: Gesellschaftspolitik und historisches Gedächtnis in der Ukraine (Trei colțuri și steaua roșie: memoria socio-politică și istorică în Ucraina)*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 2015.
- Scurtu, Ioan; Mocanu, Constantin; Smârcea, Doina, *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, București, 1995.
- Snyder, Timothy, *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus (1569 - 1999)*, New Haven & London, Yale University Press, 2003.
- Scurtu, Ioan, *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud-Est (1918 – 2001)*, Vol. I, Editura Fundației Culturale Române, București, 2003.
- Stourzh, Gerald, *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und der Verwaltung Österreichs 1848-1918 (Tratarea, în mod egal, a naționalităților după constituția și administrația Austriei 1848-1918)*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1985.
- Studnicki, Wladislaw, *Schaffung einer Ukraine mit oder ohne Polen (Crearea Ucrainei cu sau fără ajutorul Poloniei)*, 1938.

Wilhelmus Petru Van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Editura Arc, Chișinău, 1996.

Lucrări speciale

Bălan, Teodor, *Lupta pentru tricolor: un capitol din istoria politică a Bucovinei, 1898-1904*, apărut sub egida Institutului „Bucovina” al Academiei Române, ediție îngrijită de prof. dr. Marian Olaru, Editura Academiei Române, București, 2008.

Botoran, C.; Calafeteanu, I.; Campus, E.; Moisiuc, V., *România și Conferința de Pace de la Paris. 1918-1920*, Cluj-Napoca, 1983.

Brețkei, P., și Dobjonskei, O., *Bucovineni în serviciul diplomatic al UNR și ZUNR*, Cernăuți, 2007.

Bran, Ionuț, *Geographical, demographical, economical, political and cultural consequences of The Great Union / Consecințe geografice, demografice, economice, politice și culturale ale Marii Uniri*, în *Studies on Literature, Discourse and multicultural Dialogue*, secțiunea Istorie, Editura Arhipelag XXI, 2013.

Bran, Ionuț, *Economic aspects from the activity of the Bucovina's Ukrainian minorities, within the inter-war period*, în *The USV Annals of Economics and Public Administration*, volumul 12, nr. 2 (16), 2012, Editura Universității Ștefan cel Mare din Suceava.

Bran, Ionuț, *The Polish-Ukrainian inter-war confrontation. the Ukrainian political movement in Poland*, în *Codrul Cosminului*, vol. XXI, nr. 2, decembrie 2015.

Bran, Ionuț, *The Ukrainian movement in Bukovina. The Ukrainian National Party*, în *Codrul Cosminului*, vol. XVIII, nr. 2, decembrie 2012.

Bucovineni în Parlamentul României întregite, volumul II.1 Adunarea Deputaților, legislatura 1920 – 1922, volum apărut sub egida Institutului „Bucovina” Rădăuți al Academiei Române, Editura Academiei Române, București, 2016.

Ceașu, Mihai-Ștefan, *Evoluția partidelor și grupărilor politice germane din Bucovina în Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2007.

Ceașu, Mihai-Ștefan, *Ion Nistor, luptătorul pentru unirea Bucovinei cu România*, în volumul intitulat *Ion Nistor (1876 - 1962)*, îngrijit de Alexandru Zub, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1993.

Ciachir, Nicolae, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1993.

Cotoș, Victoria-Camelia, *Populația Bucovinei în perioada interbelică*. Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009.

Diaconu, Ion, *Minoritățile în mileniul al treilea, între globalism și spirit național*, Editura Asociației Române pentru Educație Democratică, București, 1999.

Grigorovici, R., *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. II. Știința de carte. Analele Bucovinei*, București, I, 1994.

Hrenciuc, Daniel, *Continuitate și schimbare. Integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în regatul României Mari (1918-1940)*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2005.

Hrenciuc, Daniel, *Integrarea minorităților naționale din Bucovina în Regatul României Mari (1918 – 1928) în Codrul Cosminului*.

Hrenciuc, Daniel, *Provocările vecinătății: Ucrainenii Bucovineni în Regatul României Mari (1918 - 1940), Contribuții*, Editura Top Moldova, Iași, 2010.

Huțu, Cătălin, *Bucovina. Adevăruri trecute sub tăcere*, Editura Institutul European, Iași, 2012.

Gafița, Vlad, *Iancu Flondor (1865-1924) și mișcarea națională a românilor din Bucovina*, Editura Junimea, Iași, 2008.

Grigoroviță, Mircea, *Învățământul în nordul Bucovinei (1775-1944)*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1993.

Guzun, Vadim (editor), *Emigrația belarusă, caucaziană, rusă și ucraineană în timpul celui de al Doilea Război Mondial: organizarea, activitatea și orientarea în corespondență diplomatică română și note ale Serviciului Special de Informații*, Editura Filos, București, 2014.

Iacobescu, Mihai, *Elita românilor bucovineni între anii 1821 - 1919 (II)*, în *Glasul Bucovinei. Revistă trimestrială de istorie și cultură*, Cernăuți - București, VIII, 2001.

Iacobescu, Mihai, *O lucrare inedită a istoricului Ion Nistor: Expansiunea germană către estul și sud-estul Europei, 1 ianuarie 1939*, în volumul intitulat *Ion Nistor (1876 - 1962)*, îngrijit de Alexandru Zub, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1993.

Iavni, Doina-Iozefina, *Din arhivele cernăuțene: scrisori către Ion Nistor*, Editura Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, 2012.

Istoria Românilor, vol. VIII, coordonator Ioan Scurtu, Editura Academiei Române, București, 2003.

Klimecki, Michal, *Galicyska Socjalistyczna Republika Rad: okupacja Malopolski (Galicji) Wschodniej przez Armię Czerwona w 1920 roku* Wyd. I, Vrl.Torun, Wydawn. Uniw. Mikołaja Kopernika, 2006.

Monteoru, N., *Bucovina. Pagini de enciclopedie*, volumul I, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2004.

Nistor, Ion, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagor, Editura Humanitas, București, 1991.

Nistor, Ion, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Editura Septentrion, Rădăuți, 1997.

Olaru, Marian; Purici, Ștefan, „*Bucovisnim*” și „*Homo bucovinensis*”, în extras din *Analele Bucovinei*, Centrul de Studii „Bucovina” al Academiei Române, an III, 1-1996.

Olaru, Marian, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2002.

Osaciuk, S. D.; Zapolovskei V., *Bucovina: mișcări naționale și procese socio-politice (1918 - 1944)*, *Opinia diplomaților*, Cernăuți, Editura „Zelena Bucovina”, 2007.

Partacz, Czesław, *Od Badeniego do Potockiego: stosunki polsko-ukrainskie w Galicji w latach 1888-1908 (De la Badeniego la Potocki: relațiile polono-ucrainene din Galiia între 1888-1908)*, Torun, Wydawn. Adam Marszałek, 1996.

Piddubni, Ihor, *The Bukovinian political life in 1918 – 1940 (Viața politică din Bucovina între anii 1918 - 1940)*, publicat în *Bukovina of 1918-1940: Foreign influences and inland development (Data and records)*, Cernăuți, 2005.

Procopovici, Al., *În preajma reformei școlare*, în *Glasul Bucovinei*, Cernăuți, 1919.

Scurtu, Ioan, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, București, 1998.

Scurtu, Ioan, *Viața politică din România, 1918-1944*, Editura Albatros, București, 1982.

Spănu, Alin, *Evoluția politică a minorității ucrainene din România în documentele serviciilor de informații (1918-1940)*, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2006.

Tofan, G., *Conferința de la Ministerul Instrucțiunii*, în *Glasul Bucovinei*, II, 17/30 martie 1919.

Torouțiu, I.E., *Poporația și clasele sociale din Bucovina*.